

Çocuk Edebiyatı Yapıtlarındaki Yaşam Gerçekliği

Serpil URAL*

Çocuk edebiyatında bir “ideal dünya kavramı”ndan söz edilir. Bu ideal dünya değişmez bir kavram olmayıp gerçek yaşamın çocuklar için yazılan eserlere yansımaları olduğundan sürekli olarak değişmektedir. Bu değişimi görmek için çocuk edebiyatı tarihine bakmak; ele alınan eserlerin yazıldığı tarihlerdeki sosyal yaşam gerçekliğini düşünmek gerekir.

Çocuklar için yazanların amacı eğlendirmek, öğretmek ya da geliştirmek olabilir. Amaç her ne olursa olsun, istenen çocuğa daha iyi bir yaşamın temel taşlarını tanıtmak ve çocuğu o yaşama, bir başka deyişle “ideal bir dünya”ya ulaştırmaktır. Genç okur o ideal dünyanın bir parçası olacak, onu gerçekleştirecektir. Bunun için kendinden beklenen rolün gerektirdiği karakter özelliklerine sahip olmalıdır. Dolayısıyla yazarlar kitaplarındaki kahramanları ideal dünyayı gerçekleştirmek için gereken karakter özellikleriyle donatırlar.

Oysa çocuk edebiyatındaki “ideal dünya” kavramı, değişen bir kavramdır. Tarih boyunca sosyal gelişmelere paralel olarak değişmeyi sürdürmüş, yanı sıra böyle bir dünyayı gerçekleştirecek olan çocuğun karakter özellikleri de değişip durmuştur. Bunu daha iyi görebilmek için 18. yüzyıldan başlayarak söz konusu değişimi izleyelim.

18. Yüzyıl: Doğa ve Çocuk

“19. yüzyılı şekillendiren en önemli düşünürlerden”¹ biri olarak anılan Jean Jacques Rousseau, çocuğu eğitmekten yanadır ve 1762’de yazdığı ünlü eseri *Emil*’de eğitimi, “doğanın yolu” olarak tanımlar.

Emil, çiftlik ortamında doğayla iç içe yaşanan geçmiş günlere duyulan özlemin ve o günlere geri dönme çabalarının simgesidir. Doğa içinde ve doğal biçimde yaşamak, toplum içinde sosyal bir yaşam sürmenin alternatifi olarak kabul edilir. “*Asıl sorun toplumun bir dolu tatminsizlik duygusu yaratarak beni allak bullak etmesidir.*” der Jean Jacques Rousseau. “*Oysa doğa beni özgür kılar, bağımsız kılar ve başka yaratıklara duyduğumuz olumlu yaklaşımı yozlaştırır.*” Rousseau’nun önerisi, “giderek etkinleşen tüccar sınıfının, (bir başka deyişle burjuvazinin) değiştirdiği toplum yaşamına anlam ve amaç katacak düzenlemeler yapmaktır. Bunun yolu da çocuğa; kitap, oyun, sosyal rol, hayal gücünün yönlendirilmesi gibi toplumun baştan çıkarıcı göz boyamalarından onu koruya-

* Çocuk kitabı yazarı ve çizeri.

1 www.ilt.columbia.edu/publicAtions/emile.html

çak sürekli bir eğitim vermektir."² Emil böyle bir eğitimin ürünü olan bir kitap kahramanıdır". O, "doğal çocuk"tur.

İnsanın, toplum yaşamının bir parçası olmadan doğa içinde ya da doğal biçimde yaşamasını ele alan, aynı yüzyıl içinde yazılmış bir başka ünlü edebiyat eseri de Daniel Defoe'nun 1719'da yazdığı *Robenson Crusoe*'dur. Her ne kadar çocuklar için yazılmamış olsa da, bir gemi kazası sonunda kimsenin bulunmadığı boş bir adada uzun yıllar yaşamak zorunda kalan kitap kahramanının öyküsü her ülkeden o kadar çok çocuğun ilgisini çekmiştir ki, adının geçmediği bir çocuk edebiyatı tarihine rastlamak hemen hemen imkânsızdır.

Benzer bir kurgu, 1857'de Robert M. Ballantyne'in yazdığı *Mercan Adasında* da karşımıza çıkar. Bu kez kitap kahramanları "gemi kazası sonunda cennet benzeri bir adaya düşen üç çocuk"tur.³

Gene bu yaklaşımla kaleme alınmış çocuk kitaplarından çok ünlü iki eser, Johanna Spyri'nin 1880'de yazdığı ve "İsviçre dağlarının tam anlamıyla doğal ortamında, bir çocuğu"⁴ anlatan *Heidi* ile Rudyard Kipling'in 1894'te yazdığı *Ormanların Çocuğu* adlı kitaplardır.

İdeal Dünya: Yetişkinlerin Dünyası

Çocuk kahramanları doğal bir ortamda ele almanın yanı sıra, Jean Jacques Rousseau'nun çocuk edebiyatına bir başka etkisi de kitaplarda karşımıza çıkan didaktik yaklaşımdır. Rousseau, çocuğu eğitmenin önemini vurguladığı için, yazarlar çocuğun eğitilmesi gereken bir varlık olduğu düşüncesiyle yazmaya yönelmiş ve bunu 19. yüzyılda da sürdürmüşlerdir. Eğitilmesi için çocuğun yetişkinler tarafından düzenlenmiş kuralları öğrenmesi ve bu kurallara uyması gerekmektedir.

Bu yaklaşıma en tipik iki örnek, 18. yüzyılda yazılan ve çocuk edebiyatımızın ilklerinden olan Nabi'nin *Hayriye*'si ile Sümbülzade Vehbi'nin *Lütfiye-i Vehbisidir*. Bu kitapların her ikisi de yazarın kendi çocuğuna öğütlerle doludur. Çocuğu doğru ve iyi yaşamaya yönlendirmeyi amaçlayan bu eserler Müslüman bir toplumun geleneksel ahlak değerlerini içerir.

Bu eğitici yaklaşımda "ideal dünya"yı yetişkinlerin kuralları belirlemektedir. Böyle bir dünya çocuğu olası tehlikelerden korur, neyin iyi neyin kötü olduğunu öğretir, iyi bir yaşama yönlendirerek mutlu olmasını sağlar. Bu durumda çocuk kahramanlar yetişkinlerin kurallarına uyar ve onların dünyasına uyum sağlarlar. "İyi" olan öykü kahramanı bu çocuklardır ve sonunda onlar kazanır.

Ne var ki, sonraki yüzyılda bu böyle sürmeyecek ve değişecektir. Değişimin ve yeni bir ideal dünya anlayışının ipuçlarını, Francis H. Burnett'in *Gizli Bahçe* ve *Küçük Lord* ile Eleanor Porter'ın *Pollyanna* adlı ünlü eserlerinde bulabiliriz. O yıllarda yazılan çocuk kitaplarının çoğundaki kahramanlar gibi Mary Lennox (*Gizli Bahçe*'de), Cedric (*Küçük Lord*) ve Pollyanna'nın da büyüklerin dünyasında yaşamaları beklenir. Mary,

2 <http://malaspina.edu/johnstoi/introser/rousseau.htm>

3 Russel, David. "Literature for Children/A Short Introduction". New York: Longman,1997, p.13

4 www.heidi-swiss.ch/en/heididorf/geschichte.html

Hindistan'dan ayrılıp İngiltere'deki amcasının evine, Cedric büyükbabasının malikanesine, Pollyanna teyzesinin evine gider.

“Sana bir soru sorduğumda başını sallamanı değil, yüksek sesle yanıtlanmanı istiyorum Pollyanna.”⁵ der teyzesi. Pollyanna, teyzesinin buyurduğu gibi saat tam altıda yemeğe gelmemişse, bunun sonuçlarına katlanmak ve mutfakta yalnızca süt ve kuru ekmelele karnını doyurmak zorundadır.⁶ Pollyanna'nın teyzesinin belirlediği tüm bu kurallar çocuklardan beklenenin özetidir: Yetişkinlerin düzenlediği bir dünyaya ayak uydurmak!

Oysa Pollyanna'nın kendine özgü iyimser yorumları; Cedric'in, büyükbabasının dünyasında hiç de alışılmamış olan öz güveni ve Mary'nin karşılaştığı kişilerle kurduğu dostça ilişkiler, yetişkinlerin kurduğu sağlam düzende birtakım değişikliklere yol açar. Bu üç çocuğun kişilikleri birlikte yaşamak zorunda kaldıkları yetişkinlerin beklentilerine uymaz. Onlar ayrı birer özgün kişiliktir. Oldukları gibidirler.

İşte gelecekteki “ideal dünya” anlayışı ve çocuk kahramanda bulunması gereken özelliklerin ipuçları buradadır. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında yazılmış olan bu kitaplarda görülen, çocukların yetişkinlerden farklı davranmalarını yeni bir anlayışın simgesi olarak da değerlendirebiliriz. Gerçekten de bu üç kitap, kitap kahramanı çocukların özellikleri ve çocuk edebiyatındaki “ideal dünya” anlayışında önemli bir değişikliğin gelmekte olduğunun habercisidir.

20. Yüzyıl: Çocuğun Kendi Dünyası

Çocuk edebiyatındaki bu değişiklik, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından İsveç'te, ünlü yazar Astrid Lindgren'in 1945'te yazdığı bir kitapla karşımıza çıkar: *Uzunçorap Pippi*. Pippi ne yetişkinlerin dünyasında ne de onların kurallarına uyarak yaşar. O, tam anlamıyla özgür bir çocuk ve kendi çocukça dünyasında yaşamaktadır.

“Dokuz yaşındaydı ve evde tek başına yaşıyordu. Ne annesi vardı, ne de babası... kimse ona tam en keyifli zamanında gidip yatmasını söylemiyordu ve kimse onu, canı karamela çekerken balık yağı içmeye zorlamıyordu”⁷. Hangi çocuk, çevresinde yaşamı kurullarla düzenlemeye kalkan yetişkinler olmayan bu kızdan, Pippi'den daha özgür olabilir? Atı ve maymunu ile yaşayan, bu tuhaf giysili ve son derece güçlü çocuk, küçük yerleşim birimlerinin bağımlı günlük yaşamından çok uzaktır ve her çocuğun özgürlük ve güçlü olma hayallerinin simgesidir.⁸ *Uzunçorap Pippi*, çocuk edebiyatındaki yeni “ideal dünya”yı tanımlamaktadır. Bu dünya artık yetişkinler tarafından düzenlenmemekte; çocuğun kendi kişiliğinin ortaya çıktığı, kendi aklını kullanarak ve istediği gibi davranarak yarattığı, gönlünce yaşadığı bir dünyadır. Artık çocuk kahraman yetişkinlerin kopyası gibi değil, gerçek bir çocuk gibi olabilir çünkü o da özgün bir kişiliktir ve kendini ifade etmekte özgür olmalıdır.

Çocuk edebiyatımızda böyle bir kahramana en tipik örnek, Rıfat Ilgaz'ın (1911-1993) yarattığı *Bacaksız*'dir. Beş kitaplık bir dizinin kahramanı olan Bacaksız, yaşamdaki her çocuk kadar gerçektir. İsteddiği gibi oyun oynayan, şaka yapan, başkalarına ad takıp

5 www.bibliomania.com/0/0/39/77/frameset.html chapter 4, p. 2.

6 www.bibliomania.com/0/0/39/77/frameset.html chapter 4, p. 4.

7 www.2geton.net/southele/pippi.html

8 www.nuneberg.org/authors/lindgras.html

alay eden, yalan söyleyerek zor durumlardan kurtulmaya çalışan, içinden geldiği gibi davranan bir çocuk...

Bacaksız, yazarın ilkokullarda öğretmenlik yaptığı yıllarda yakından tanıdığı çocukların gerçekçi bir yansımasıdır. Rıfat Ilgaz, "...çocuk yakından tanıdığım bir varlıktır" der: "Çok küçük yaşta öğretmenliğe başlamam, ilkokulun ilk sınıflarında çocuklarla arkadaşlık kurmamı sağlamıştır. Yani çocuklarla ilişkim genç yaşında başlamıştır. Böylece çocukların yaşamına karıştım. Onların beğenilerini, özentilerini, serüvenci yanlarını yakından izledim. İlk ürünlerimi verirken bu deneyimlerimden yeterince yararlandığımı sanıyorum".⁹

Biri Kuzey Avrupa, öteki Türk çocuk edebiyatından bu iki öncü örnekten az sonra, Pippi ve Bacaksız benzeri çok sayıda çocuk kahraman dünyanın pek çok yerinde yazılan kitaplarda karşımıza çıkar. Kendi düşünceleri, kendi sorunları, kendi çocukça davranışlarıyla her biri ayrı bir kişiliktir. Artık "ideal dünya", çocuğun kendini ifade edebildiği ve yaşamın keyfini çocukça çıkardığı bir dünyadır.

Çok Kültürlü, Global Dünya

Çocuk edebiyatındaki çocuk kahramanlarda görülen bu büyük değişim, iki büyük savaş sonrasında dünyada yaşanan sosyal değişimin yansımasıdır. Artık yaşama bakış çok başkadır. Varoluşçuluk felsefesi gözde bir yaklaşım olmuştur. Bu yaklaşım bir çok konuda özgür davranışa yol açar. Bireysellik ve mutlak özgürlük kavramlarının önemsenmesi ve savaşların yıkımı sonucu pek çok kişinin başka yerlere göç etmek zorunda kalması farklılıklarla dolu bir dünya yaratmaya başlamıştır. Çok kültürlü bir dünyanın ilk işaretleri görülmektedir.

İnsanlar o ülkeden bu ülkeye taşındıkça, kitaplardaki beyaz dünyanın da değiştiği görülür. Artık kitaplarda değişik renklerde, değişik kültürlerden gelmiş karakterler vardır. Bunun ilk örneklerinden biri, 1962'de ABD'nde yayınlanan bir resimli kitap, Ezra Jack Keats'in *Karlı Bir Gün* adlı eseridir.¹⁰ Kitabın kahramanı alışılmadık Amerikalı çocuk değil, Afrika kökenli bir siyah Amerikalı çocuktur.

Bu Afrika kökenli karakter gibi İspanyol kökenli, Asya kökenli çocuklar da kısa süre içinde çok sayıda kitapta yer alır. Böylece, tüm ülkelerin çocuk edebiyatına "göçmen çocuk" tipi girmiştir. Bizim edebiyatımızdan buna bir örnek, Muzaffer İzgü'nün *Ökkeş* adlı köyden kente göçmüş kahramanıdır. Kente uyum sağlamaya çalışan *Ökkeş*'in komik serüvenlerini içeren on kitaplık dizi, Türk çocuk edebiyatının sevilen ve çok okunan eserleri arasındadır¹¹.

Bir başka göçmen çocuk kahraman ise, Charles Merrill'in *Altın Kalpli Kız Emily* adlı gençlik romanındaki Emily Morawski'dir.¹² Polonya'dan ABD'nin batısına göç etmiş olan üç çocuklu bir ailenin büyük kızı Emily, kişiliğini bulup kendine bir gelecek kurmaya çalışırken ergenlik döneminin psikolojik değişmelerinin yanı sıra geleneksel Doğu

9 www.blogcu.com/cideli/184037/

10 Russel, David. "Literature for Children / A Short Introduction". New York: Longman, 1997, p. 33.

11 İzgü, Muzaffer. "Ökkeş Dizisi", İstanbul: Özyürek Yayınları, 2002.

12 Merrill, Charles. "Emily's Year". San Diego, California: Mho & Mho Works, 1991.

Avrupa değerleri ile modern Amerikan toplumunun değerleri arasında kısılmış bir genç kızdır.

Bugün dünyamız çok kültürlü olduğuna göre, çocuk kahramanlarda da bazı ek özellikler bulunmalıdır. Örneğin kahramanlarımız hoşgörü sahibi olmalı; kültürel ve etnik farklılıklar kabul etmelidirler. Yeni durumlara, yeni ortamlara uyum sağlayabilmeli ve neresi olursa olsun orayı kendilerinin olarak benimseyebilmelidirler...

Günümüzde; çok kültürlü kahramanları olan, çok dilde yazılmış ve aynı zamanda değişik ülkelerde satılmakta olan kitaplardaki “ideal dünya”, global bir dünyadır. O kadar ki, yayıncılar “ilk bakışta uluslararası görünüşe sahip olmayan kitaplara aşırı bir titizlik ve soru işaretleriyle yaklaşmaktadır.”¹³ Resimli kitapların resimlerinde yerel öğeler değil global görüntüler olması istenmektedir.

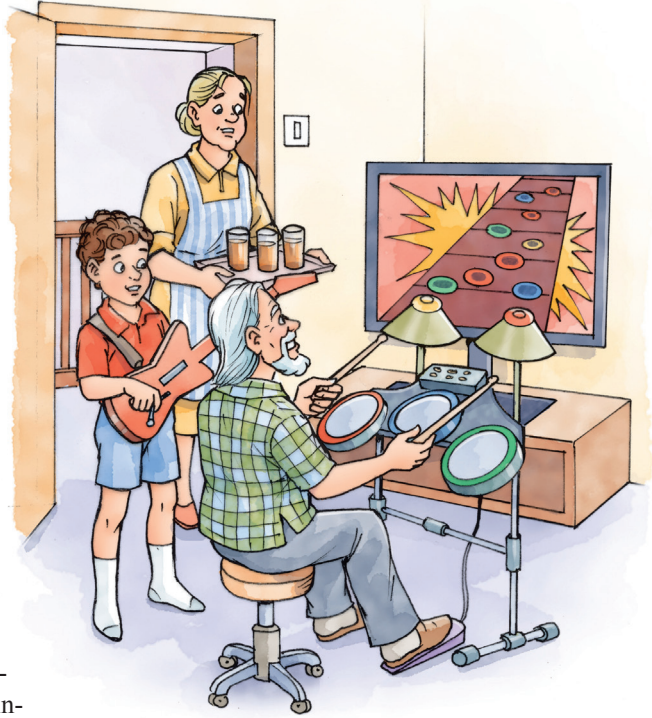
Çocuk kitaplarındaki dünya bu kadar global mi olmalıdır?

Yoksa bozulmamış, doğal bir ortam mı daha iyidir?

Çocuklarımız için istediğimiz, yetişkinlerin kurduğu bir düzen mi yoksa özgürce yaşayıp, olabildiğince çocuk olabilecekleri, kendi seçtikleri bir ortam mıdır?

Bu sorulara tarih boyunca değişik yanıtlar verilmiştir çünkü çocuklarımıza değer bulduğumuz “ideal dünya” kavramı, günün toplumsal yaşam gerçeklerine bağlı olarak değişip durmuştur.

“İdeal dünya” nasıl olmalı sorusunun yanıtı ve çocuk edebiyatındaki kahramanların kişilik özellikleri gelecekte de değişecek, bu hep böyle sürüp gidecektir.



Resim: Cavit Yaren

13 Salisbury, Martin C., “No Red Buses Please”, *Bookbird*, 2006 Vol. 44, No. 1, p. 9.